

Rouwzorg door vrijwilligers

Eemalige
projecteditie
juni 2006

Geschiedenis en ontwikkeling

Project Kwaliteit Rouwzorg door Vrijwilligers

Enige tijd geleden kwam bij toeval de agenda van een LSR-bestuursvergadering uit 1989 tevoorschijn. Er stond een voorstel geagendeerd tot het 'bepalen, vaststellen c.q. bevorderen van de kwaliteit van de rouwbegeleiding'. Hoewel het belang van dit onderwerp dus al lang geleden bij de LSR werd onderkend, bleek bijna 15 jaar nodig om daar een samenwerkingsproject van te maken.

In de loop der tijd waren verschillende benamingen ontstaan voor een soortgelijk aanbod in het begeleiden van nabestaanden. Ook bleken verschillende organisaties soms andere inhoud te geven aan eenzelfde benaming van zorg voor rouwendenden. Om over kwaliteit te kunnen spreken was dan ook allereerst eenduidigheid nodig.

De eerste gezamenlijke activiteit van de Stichtingen Achter de Regenboog (ADR), Elisabeth Kübler Ross (EKR), de Verenigingen Ouders van een Overleden Kind (VOOK), Palliatief Terminale Zorg (VPTZ), Humanitas en de Landelijke Stichting Rouwbegeleiding (LSR) was het beschrijven van de vormen van rouwzorg. In 2002 werd in de door allen onderschreven notitie 'Gezamenlijk doel, gedeelde woorden' een definitie gegeven van het aanbod in de vrijwillige rouwzorg: *Rouwzorg rondom het overlijden, Steun bij Rouw en Rouwbegeleiding*. Nadat overeenstemming was bereikt over naam en inhoud van de rouwzorg door vrijwilligers, werd in 2003 een Projectplan opgesteld.

Met subsidietoezeggingen van Centraal Fonds RVVZ, Fonds Psychische Gezondheid (voorheen NFGV), Joyce Tol Fonds, Oranje Fonds en VSB Fonds kon het Project 'Kwaliteitsborging Rouwzorg door Vrijwilligers' in 2004 definitief van start gaan. Doordat ook de VOOK, de (opgeheven) Stichting Verlaat Verdriet en de LSR bijdroegen in de kosten, kon Floor Wijnands als Projectleider worden aangesteld. Samen met de Stuurgroep Rouwzorg, waar alle hiervoor genoemde organisaties in vertegenwoordigd waren, en waarin vanaf het begin zitting hadden: Piet van den Akker, Jaap Bosscha, Evelien Groen, Joop Joesse, Paula Matla, Annemieke van der Sterren, Jacqueline Tondou, Joke de Vries en Trudy Willems, werden verschillende deelprojecten uitgevoerd. In meerdere bijeenkomsten werd hierover verslag uitgebracht, met als hoogtepunt het Congres Kwaliteitsborging Rouwzorg door vrijwilligers op 5 november 2005.

Per 1 juni 2006 is het Project als zodanig beëindigd. Als initiatiefnemer blijft de LSR zich verantwoordelijk voelen voor het verder uitwerken van alle daarbinnen ontwikkelde processen en producten. Vanuit het gezamenlijke belang zien alle bij het Project Rouwzorg betrokken organisaties deze centrale rol ook voor de LSR weggelegd. Als vervolg op het Project zal de LSR dan ook een nieuwe medewerker aanstellen die zich specifiek met kwaliteit van rouwzorg zal bezighouden. ■

Evelien Groen - de Lange

Kwaliteit: de kracht van vrijwilligers

Er zijn verschillende manieren om naar kwaliteitssystemen te kijken. Zo is er een op zaken gerichte kant waarbij controle het uitgangspunt is: meten is weten.

Een heel andere visie op kwaliteit is de waarde van 'er zijn'. Juist daar zou voor vrijwilligersorganisaties wel eens de ultieme kracht en kwaliteit kunnen liggen. Maar hoe kun je zulke kwaliteiten waarborgen en voor het voetlicht brengen? Hans Bart, directeur VPTZ, riep in een expertmeeting 19 april jl. op om de uitdaging aan te gaan om 'er zijn' aantoonbaar te maken. Kwaliteit mag niet beperkt blijven tot de gemakkelijk meetbare zaken vanuit het zakelijk perspectief.

Een oproep ook om kritisch te blijven kijken naar de wijze waarop vrijwilligers-(organisaties) zich naar de buitenwereld willen verantwoorden. Aan de hand van eisen die subsidiegevers stel-

len, vanuit de wens leemtes te vullen die men constateerde in bestaande zorg aan rouwendenden of vanuit de eigen gevoelde mogelijkheden. Kwaliteit borgen vanuit zo'n perspectief, hoe ziet dat er uit?

Vrijwilligers moeten deskundig zijn in hun vrijwilligerschap: onbevangen en open aanwezig zijn, een eindje mee oplopen, elke keer opnieuw fris instappen in een unieke relatie met een mens in verlies.

Ze moeten tijd en ruimte scheppen om naar verhalen van rouwendenden te luisteren, zonder methodische concepten of behandelmogelijkheden die bij de beroepspraktijk horen. Daarmee is vrijwillige rouwzorg complementair aan beroepsmatige zorg. De organisatie waarbinnen de vrijwilliger zich inzet moet daartoe voorwaarden scheppen: een heldere visie, een duidelijk aanbod

en voldoende faciliteiten. De aanwezige experts benoemden gezamenlijk deze voorwaarden en benadrukten daarnaast het belang elke nieuwe vrijwilliger een basisscholing te bieden, waarbinnen selectie plaatsvindt. Past de vrijwilliger bij deze organisatie en past dit werk bij de motivatie en verwachtingen van de vrijwilliger? Idealiter moeten vrijwilligersorganisaties een permanente scholing aanbieden, met daarin aandacht voor reflectie op persoonlijk handelen en training in houding en vaardigheden, die voor het werken met specifieke doelgroepen of vanuit een bepaalde visie nodig zijn. Zo blijft kwaliteit steeds onderwerp van gesprek en worden wensen van vrijwilligers gehoord. ■

Floor Wijnands en Hans Bart

Goede afronding van de terminale zorg; opdat de naasten weer verder kunnen gaan

Meneer Veenstra verloor zijn vrouw na een ziekteperiode van twee maanden. Met behulp van vrijwilligers en de thuiszorg heeft hij haar thuis kunnen verzorgen. 'Dat er vrijwilligers waren, heeft voor mij veel betekend. Zij waren altijd beschikbaar om 'luisterend oor' te zijn. Ze lieten me praten als ik dat wilde. Dat heeft die periode zeker verlicht. Ook na het overlijden van mijn vrouw heb ik nog een paar keer contact gehad met een vrijwilliger. Het was fijn om over die periode te kunnen praten met iemand die mijn vrouw gekend had en die ook onze laatste maanden had meegemaakt.'
Uit onderzoek naar de ervaringen van cliënten met vrijwilligers terminale

zorg (Luijck & Van den Akker, 2003) blijkt dat 21% van de naaststaanden na het overlijden contact wil hebben met de vrijwilligers. Zij hebben behoefte aan een goede afronding van de zorg, het liefst met een vrijwilliger die zij al kennen. VPTZ vindt het belangrijk dat vrijwilligers ook hiervoor goed zijn toegerust. De vrijwilligers moeten kritisch naar eigen handelen en motieven willen kijken en steeds opnieuw alert zijn op de wensen en behoeften van cliënten en naaststaanden. Als vervolg op de basisopleiding, die uit vier trainingen bestaat, wordt daarom o.a. traject 1 van de cursus Nabijblijven van de LSR over rouwzorg rondom het overlijden aangeboden.

Daarnaast geven duidelijkheid over taken en verantwoordelijkheden van vrijwilligers én concrete informatie over de werkwijze en mogelijkheden van de organisatie cliënten inzicht in wat zij wel en niet kunnen verwachten van VPTZ. Nog niet alle VPTZ organisaties bieden rouwzorg rondom het overlijden aan. En alleen als de naaststaanden wéten dat zij op deze zorg kunnen rekenen, zullen zij hierom vragen. De uitdaging voor de komende jaren is dan ook dat iedereen die dit wenst kan rekenen op ondersteuning door VPTZ vrijwilligers; ook direct ná het overlijden van een naaste. ■

Paula Matla

De stille kracht van de geloofsgemeenschap

De kerkgenootschappen in Nederland beschikken over een veelzijdige vrijwilligersorganisatie, waarbij velen betrokken zijn. Desondanks komt het kerkelijke vrijwilligerswerk maar nauwelijks in beeld.

Voor de buitenwereld heeft het een behoudend en grijs imago. In veel parochies en gemeenten heeft rouwzorg een vaste en gewaardeerde plaats in de diaconie. Maar ook hier geldt dat de activiteiten zich voornamelijk afspelen 'onder de korenmaat'. Vanuit de eigen traditie en vanuit de opdracht die de kerk zichzelf heeft gesteld, heeft rouwzorg een bijzondere betekenis. De zorg voor mensen die een dierbare hebben verloren, is te beschouwen als een wezenlijke taak van de kerk. Dat wás zo en dat blijft zo, ook - of juist - in een tijd van individualisering en secularisering. Immers, deze beide maatschappelijke tendensen dragen ertoe bij dat mensen die

na het lijden van een verlies behoefte hebben aan ondersteuning, soms moeilijk gehoor vinden in hun directe omgeving. In grote lijnen wordt rouwzorg op twee manieren aangeboden, als individuele begeleiding (de rouwbezoekgroep), en door middel van een groepsgewijze opzet (de rouwverwerkingsgroep). 'Tijd en aandacht' zijn de ingrediënten die nabestaanden in het individuele contact met een rouwbegeleider het meest waarderen. Het is van groot belang dat vrijwilliger en nabestaande bij elkaar passen. Immers, de kwaliteiten van de vrijwilliger moeten optimaal aansluiten bij de behoeften, wensen en verwachtingen van de nabestaande. Vergeleken met de individuele aanpak is de groepsaanpak strakker georganiseerd en meer gestructureerd van opzet. Lotgenoten vinden steun bij elkaar en leren van elkaar de houdingen en vaardigheden die zij nodig

hebben om na verloop van tijd het leven weer op eigen kracht tegemoet te kunnen treden. Onderzoek heeft laten zien dat de deelnemers een drempel hebben te overwinnen om tot een groep toe te treden, maar dat zij nadien enthousiast zijn over datgene wat het groepsproces bij hen teweegbrengt. In de periode rond het overlijden van een dierbare kan er sprake zijn van een verlevendiging van de belangstelling voor religie. Anderzijds is een geloofs-crisis in deze periode geen uitzondering. Noch in de individuele, noch in de groepsvariant is religie een gespreks-onderwerp dat per definitie een plaats moet krijgen in de rouwzorg zoals die vanuit de kerk wordt aangeboden. Het onderwerp komt ter sprake in de mate waarin de individuele nabestaande of de groep de behoefte daaraan gevoelt. ■

Piet van den Akker

Professionele kwaliteit van vrijwilligers

Leoniek van de Maarel en Larissa Bacher werken allebei voor Stichting Achter de Regenboog, een organisatie die hulp biedt aan kinderen die een dierbare verloren hebben. Beide vrouwen hebben zich tijdens hun opleiding gespecialiseerd in kinderen en verliesverwerking. Een deel van het jaar zetten zij zich in om kinderweekenden, waar de kinderen in contact kunnen komen met lotgenoten, te organiseren en te begeleiden. Leoniek wordt hiervoor betaald, Larissa doet het werk vrijwillig. Larissa: "Via een vriendin hoorde

ik van de Stichting. Ik vond het werk dat daar werd gedaan heel bijzonder. Op zevenjarige leeftijd heb ik mijn moeder verloren en ik weet daardoor hoe belangrijk het contact met lotgenoten kan zijn. Daarom werk ik twee weken per jaar vanuit mijn hart voor de kinderen en voor de ouders". Leoniek: "Als een van de zeven professionals werk ik ongeveer een maand per jaar voor de Stichting. Hiervoor word ik op freelance basis betaald. De betaalde krachten dragen de eindverantwoordelijkheid voor de kinderweekenden, geven trainingen

en beantwoorden vragen op het forum van de website. Door mijn opleiding en ervaring heb ik kennis van ontwikkelingsprocessen en daardoor is het mogelijk sneller problemen te signaleren. Bijvoorbeeld wanneer een kind verdrietig is, zou het ook gewoon heimwee kunnen hebben". Larissa: "Ik vind het goed dat een deel van de organisatie draait op betaalde krachten. Zij bieden een stukje stabiliteit. Hoewel ik zelf graag meer zou doen voor Achter de Regenboog kan ik er niet meer tijd in steken, omdat ik naast mijn vrijwilligerswerk een

betaalde baan heb. Bij mij ligt de prioriteit bij betaald werk en ik merk dat dat bij veel andere vrijwilligers ook zo is. Vroeger werd de telefonische advieslijn door professionals bemest. Tegenwoordig worden de vragen door getrainde vrijwilligers

beantwoord. Professionele krachten van de stichting verzorgen deze training vanuit hun kennis en ervaring. De groep vrijwilligers moet wel groter worden om minder kwetsbaar te zijn. Mijn ideaal is dat iedere vrijwilliger een redelijke onkostenvergoeding

krijgt. Voor training moet er altijd voldoende geld beschikbaar zijn, zodat de kwaliteit gewaarborgd blijft." ■

Sunniva Matla

Lotgenootschap als kernkwaliteit

Lida van der Voorde stond op de groenteafdeling spruiten te wegen, toen ze voor het eerst met de Vereniging voor Ouders van een Overleden Kind, kennismaakte.

Een kennis sprak haar aan en vroeg hoe het met haar, sinds de dood van haar zoon, ging. De vrouw had zelf een dochter die haar kind had verloren, en adviseerde Lida om contact op te nemen met de VOOK. Dat deed ze. Inmiddels is ze al acht jaar actief en is ze betrokken bij allerlei aspecten van de vereniging. "Zonder de VOOK was ik er denk ik wel uitgekomen, maar het is substantieel geweest voor het leren leven met mijn verdriet. Als je kind overlijdt, stort je wereld volledig in. Je bent radeloos en weet niet wat je moet doen. Je bent bang dat je het niet overleeft. Bij de VOOK zag

ik dat mensen die ook een kind verloren hadden, er nog steeds waren en een weg hadden gevonden. Dat gaf hoop." Binnen de vereniging bestaan er verschillende vormen van contact tussen de lotgenoten. Er zijn contactouders die bij nieuwe leden langsgaan en vooral luisteren. Ook zijn er gespreksgroepen waarin thema's naar voren komen waarmee alle ouders geconfronteerd worden. De vraag is of het lotgenootschap mensen de juiste kwaliteiten geeft om hun werk te doen. "Dat blijft een punt van discussie. We vinden kwaliteit heel belangrijk en willen zo goed mogelijk functioneren, maar het feit dat iedereen binnen de vereniging lotgenoot is, moet wel behouden blijven, hoe moeilijk dat soms ook is. Daarom is het belangrijk dat bijvoor-

beeld de lotgenoten die contactouder worden, een training volgen en bewust kijken of ze naast hun eigen verdriet genoeg ruimte hebben voor het verdriet van een ander. We proberen een soort professionaliteit te bereiken door jaarlijks te evalueren en te kijken wat we kunnen verbeteren. Zo zijn de trainingen en weekenden voor contactouders ontstaan."

"Tijdens bijeenkomsten steken de ouders een lichtje aan en zeggen hardop de naam van hun kind. Je voelt je welkom met je kind. Lotgenoten weten dat je kind nooit oud nieuws wordt. Je mag over hem/haar praten en blijven praten. Want voor een ouder wordt het kind nooit minder dood. Misschien is dat wel de belangrijkste kwaliteit die er is." ■

Sunniva Matla

Humanitas: landelijke kaders, lokale invulling

Hoeveel voorbereiding en/of scholing en welke ondersteuning heeft een vrijwilliger minimaal nodig om op een verantwoorde wijze zorg te kunnen bieden aan de kwetsbare groep van mensen in rouw?

Voor deze vraag ziet elke organisatie die rouwzorg met vrijwilligers aanbiedt zich gesteld. De antwoorden hierop zijn zeer divers, ook binnen Humanitas. In het verleden was er het 'schuif-maar-aan-model' of 'hoe meer zielen, hoe meer vreugd'. Iedereen werd zonder meer in staat geacht tijd en aandacht te bieden aan de medemens in nood. Je moest het wel erg bont maken wilde je als vrijwilliger afgewezen worden. Humanitas beantwoordt, vandaag de dag deze vraag met de 'Handreiking Steun bij Rouw' voor organisatoren van Rouwzorg. Daarin wordt lokale afdelingen aangeraden om alle vrijwilligers een basistraining aan te bieden met daarin aandacht voor de eigen geschiedenis met verlies,

theorieën over rouw, uitgangspunten van de organisatie, communicatievaardigheden en kennis over stagnerende rouwprocessen en het therapieaanbod daarvoor van professionals. Er wordt voortdurend gezocht naar een evenwichtig trainingsaanbod dat enerzijds recht doet aan het oorspronkelijke en spontane dat vrijwilligerswerk zo kenmerkt en anderzijds het voorkomen van goedbedoelde 'bemoeizucht'. De opvattingen hoe de vrijwilligers het beste kunnen worden voorbereid lijkt ook per provincie te verschillen: in de noordelijke provincies hecht men erg aan het behoud van oorspronkelijkheid en echtheid, terwijl men er in het zuiden niet voor terugdeinst stevige inwerkprogramma's te organiseren. Over één ding zijn we het eens: Humanitas wil overal al doende een lerende organisatie zijn en vrijwilligers dienen van begin af aan bereid te zijn om hun eigen gedrag kritisch te onderzoeken. Welke doelen streeft je zelf na

door dit werk te doen? Komen die overeen met wat de organisatie van je verlangt?

Elke vrijwilliger maakt deel uit van een lokale werkgroep waarin begeleiding en het voortdurend leren door en van elkaars ervaringen plaatsvindt. De veelal vrijwillige coördinatoren komen per regio bijeen om te bespreken hoe de gemotiveerde vrijwilligers optimaal ingezet kunnen worden.

'Van lood goud maken' is de titel van het onderzoek dat Cornalie van Well bij Humanitas deed naar de beweegredenen van mensen om juist dit vrijwilligerswerk te doen. Het gaat over mensen die vanuit een eigen intensieve levensgebeurtenis anderen zijn gaan ondersteunen en daarmee letterlijk zin toevoegen aan hun eigen leven. Kortom: vrijwilligerswerk als levenskunst. ■

Jaap Bosscha

Werken met het Passepartout

Kritisch en afwachtend waren ze, de deelnemers van de eerste workshop 'Werken met het Passepartout'. Velen hadden het Passepartout al gedownload van www.rouwzorg.nl, maar vroegen zich ernstig af of dit echt de manier is om vrijwilligers enthousiast te maken voor kwaliteit. Veel moeilijke woorden, veel papier!

Door de dag heen ebt de argwaan weg en komen er handvatten voor in de plaats hoe je met het Passepartout kunt werken. Het Passepartout is geen leerboek, maar een instrument dat je kunt inzetten op maat. Het werkt alleen als het wordt ingevoerd door mensen die hun eigen organisatie

goed kennen en weten welke toon en welk tempo passend is. Soms is het daarom nodig een eigen variant te maken of om de inhoud eerst alleen te gebruiken als aandachtspunten voor een kennismakingsgesprek met een nieuwe vrijwilliger. De deelnemers inventariseren wat werken met het Passepartout oplevert voor de organisatie, de nabestaanden en de vrijwilli-

gers: transparantie, duidelijkheid en daardoor veiligheid voor zowel vrijwilligers als nabestaanden. Het is ook een visitekaartje van zorgvuldigheid naar subsidiegevers of huisartsen en andere mogelijke verwijzers. En de organisatie neemt haar vrijwilligers serieus door aandacht te schenken aan kwaliteitsbeleid, stelt met het Passepartout de vraag: wat heb jij nodig om je werk met plezier te blijven doen?

Als vrijwilligers onder elkaar, is het soms moeilijk collega's aan te spreken. Wie ben ik om iets te zeggen en

Supervisie als vorm van deskundigheidsbevordering

"In de zomer zie je er niets meer van"

Als je als vrijwilliger nabestaanden bezoekt, een rouwgroep begeleidt of andere vrijwilligers moet begeleiden, kom je vele vragen tegen die niet pas-klaar uit een boekje te halen zijn. Met wie kun je dan je twijfels, je vragen of verhalen bespreken en ervaringen delen? Kan supervisie als vorm van deskundigheidsbevordering hierbij een rol spelen?

Een supervisor is iemand van buiten de organisatie die geen belang heeft behalve vanuit deskundigheid meedenken, spiegelen, mee nieuwsgierig zijn naar wat je als vrijwilliger beweegt en meemaakt. Supervisie kan individueel, maar ook in groepsverband. Een vergelijkbare werkvorm is intervisie: het gelijkwaardig uitwisselen van ervaringen tussen collega's. Belangrijke leeraspecten: leren van praktijkervaringen, verwerven van nieuwe inzichten en leren reflecteren

lopen mijn trouwe vrijwilligers niet weg wanneer opeens allerlei eisen aan hen worden gesteld? Conclusie is dat een goed begin het halve werk is. Als je een nieuwe vrijwilliger in een kennismakingsgesprek vertelt hoe belangrijk het werk is, en dat daar vanzelfsprekend een bepaalde houding en vaardigheden bijhoren, zal hij daarin vast meegaan. Van belang is ook dat de gehele organisatie achter de werkwijze staat. De aanwezigen waren daarom verheugd dat de LSR ook besturen van vrijwilligers-

organisaties vraagt zich uit te spreken voor kwaliteitsborging op basis van de in het Passepartout benoemde vaardigheden. Grote winst is dat voor de deelnemers "het 'bedreigende' van het werken met het Passepartout is weggenomen". Nu aan de slag. Uit een evaluatie: "Ik zou wel een terugkomdag willen met dezelfde deelnemers, horen waar anderen tegenaan lopen, leren van elkaar en opladen aan elkaars enthousiasme." ■

Floor Wijnands

op eigen handelen, kunnen daarin tot hun recht komen.

Een vrijwilligster, verder supervisor te noemen, meldde in een van haar supervisiezingen het idee te hebben niet goed te functioneren. Mevr. Y, die zij onlangs had bezocht, had haar man verloren. Over dat verlies spreken, dat was toch het doel van het huisbezoek, maar in plaats daarvan hadden ze in het derde gesprek uitsluitend over de tuin van mevr. Y gepraat. Daar was de supervisor achteraf niet tevreden mee. In het supervisiegesprek gingen we samen op zoek naar wat haar dwars zat. De supervisor vertelde met welke ideeën en verwachtingen zij zich voor het vrijwilligerswerk inzette. Ze verwachtte evenals bij vorige huisbezoeken een verdrietige vrouw te ontmoeten i.p.v. een mopperende vrouw die over haar tuin bleef vertellen. Ze had zich er

ongemakkelijk bij gevoeld, hoewel het minder zwaar was. Eenmaal thuis was dat 'minder zwaar' gaan knagen. Supervisor benutte de supervisor als klankbord en herinnerde zich ineens dat de man van mevr. Y graag in de tuin verbleef. Verbaasd en enigszins nieuwsgierig riep zij: "Hoe heb ik dat kunnen vergeten?"

De vierde keer ging ze met open mind op stap, nieuwsgierig naar wat het huisbezoek zou brengen. Mevr. Y liet haar de plek zien waar een struik was weggerukt. "Kaal hè?" had mevr. Y gezegd. De supervisor zag de open plek in de tuin en zei welgemeend: "Ja, wel kaal." waarop mevr. Y enigszins vrolijk had gereageerd met: "Mijn man zei dan altijd, wacht maar, in de zomer zie je er niets meer van". ■

Pauline Versluis

Voortgaande dialoog

Met deze speciale projectuitgave van de LSR-Nieuwsbrief stopt het Project Rouwzorg door vrijwilligers. Deze uitgave is geschreven door verschillende betrokkenen. Wij zijn hen zeer erkentelijk voor hun bijdragen.

De artikelen geven een caleidoscopisch beeld van rouwzorg door vrijwilligers in Nederland en zijn daarmee een illustratie voor de inhoud van het project. Elk artikel roept vragen en discussie op. Zo verging het ook de stuurgroep afgelopen jaren. En daarmee is de kern van kwaliteit gegeven: het gaat om communiceren. Om slijpen aan definities, afwegen van wensen en mogelijkheden, verschillen respecteren en overeenkomsten formuleren waarop men elkaar kan vinden, zowel binnen als tussen de organisaties. Wij nodigen u uit actief deel te blijven nemen aan deze voortdurende dialoog. De website www.rouwzorg.nl, het digitale *Passepartoutnieuws* en de LSR-

Nieuwsbrief blijven ook na dit project communicatiemiddel. Stuur u vooral uw gedachten en reacties naar: info@rouwzorg.nl.

Wellicht leest u ze terug op de website, in een editie van *Passepartoutnieuws* of de LSR-Nieuwsbrief.

Wij nemen de vrijheid met enkele vragen een aftrap te geven:

- Zijn tijd en aandacht de enige kwaliteiten die vrijwilligers nodig hebben?
- Zijn betaalde krachten een voorwaarde om kwaliteit en continuïteit in een vrijwilligersorganisatie te waarborgen?
- Geeft lotgenootschap de juiste kwaliteiten om lotgenoten te ondersteunen in verlies?
- Waar ligt de verantwoordelijkheid voor de keuze van rouwzorg, bij verwijzers zoals LSR of bij de nabestaanden? ■

De redactie

COLOFON

Redactie:

Jaap Bosscha, Paula Matla, Floor Wijnands
Ontwerp en lay-out:

John Duin, Hoorn

Opmaak en druk:

Drukkerij Coster&Kok.

Tuitjenhorn, tel.: (0226) 39 38 44

Redactieadres en

abonnementenadministratie:

Landelijke Stichting Rouwbegeleiding

Postbus 13189, 3507 LD Utrecht

tel.: (030) 276 15 00 van 9.00 tot 12.00 uur

E-mailadres: info@verliesverwerken.nl

Meer informatie over de deelnemende organisaties:

Landelijke Stichting Rouwbegeleiding (LSR)

www.verliesverwerken.nl

Stichting Achter de Regenboog (AdR)

www.achterderegenboog.nl

Stichting Elisabeth Kübler Ross (EKR)

www.kubler-ross.nl

Humanitas www.humanitas.nl

Vereniging Ouders van een Overleden Kind

(VOOK) www.vook.nl

Vrijwilligers Palliatieve Terminale Zorg

Nederland (VPTZ) www.vptz.nl

Website van het Project: www.rouwzorg.nl ■